

Чмарова Марына Іванаўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова
(г. Магілёў, Беларусь)
chmarova@msu.by

СПЕЦЫФІКА ЛІЦВІНСКАГА ПАТРЫЯТЫЗМУ І ЯГО МАСТАЦКАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ Ў ТВОРЧАСЦІ ПАЭТАЎ XIX СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаюцца прычыны звароту паэтаў XIX стагоддзя да вобраза “Літва-Беларусі” і выключная роля нацыянальнага фальклору ў адлюстраванні паэтамі ўласных патрыятычных пачуццяў і ў станаўленні і развіцці новай мастацкай літаратуры Беларусі.

Ключавыя словы: архетып, вобраз, Літва-Беларусь, лакальны патрыятызм, ідэнтычнасць, паэзія.

This article examines the reasons for the appeal of the poets of the XIX century to the image of “Lithuania-Belarus” and the exceptional role of national folklore in the reflection of the poets of their patriotic feelings and, in general, in the very formation and development of the new literature of Belarus.

Keywords: archetype, image, Lithuania -Belarus, local patriotism, identity, poetry.

Як вядома, XIX стагоддзе было вельмі супярэчлівым і неадназначным для беларусаў. Пасля задушэння паўстанняў 1831–1832 і 1863–1864 гадоў у Польшчы, Беларусі і Літве царызм пачаў паэтапную русіфікацыю, імкнуўся ператварыць нашу Бацькаўшчыну ў рускі край, а беларусаў – у субэтнас “агульнарускага” народа. Але ж беларуская нацыя ў XIX стагоддзі яшчэ толькі складвалася, яе межы былі акрэслены недастаткова. Словы “Беларусь”, “беларускі”, “Літва” і “літоўскі” ўжываліся тады ў розным сэнсе – то ў этнаграфічным, то ў гістарычным [8, с. 9].

Акрамя гэтага, мясцовая беларуская шляхта стагоддзямі апалачвалася і яе прадстаўнікі лічылі сябе палякамі, а Беларусь называлі “правінцыяй

Польшчы”. Але ў XIX стагоддзі ў апалячанай беларускай шляхты з’явіліся пацупці “мясцовага” патрыятызму. Узнікае імкненне падкрэсліць сваю адметнасць ад Польшчы. У найбольш свядомай часткі засцяпковай шляхты “мясцовы” патрыятызм паволі перарастае ў беларускі [8, с. 29]. Менавіта з гэтай радаводнай шляхты і з’явіліся захавальнікі і генератары народнай культурнай традыцыі.

XIX стагоддзе – гэта эпоха станаўлення новай беларускай літаратуры, пачынальнамі якой былі пісьменнікі і фалькларысты, удзельнікі філамацка – філарэцкага руху 1817–1823 гадоў, сярод іх беларуска – польскі пісьменнік, даследчык беларускага фальклору і мовы Ян Чачот.

Сярод пачынальнаў беларускага нацыянальнага адраджэння былі і філаматы, выхадцы з беларускай шляхты, у тым ліку і іх лідэр Адам Міцкевіч. Будучыню сваёй Беларусі філаматы бачылі ў аднаўленні былой Рэчы Паспалітай. Толькі ў яе рамках магла быць, на іх думку, вернуцца самастойнасць былой магутнай беларускай дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага. Адсюль іх змаганне за “Польшчу”, як стала называцца агульная для палякаў, беларусаў і часткова ўкраінцаў Рэч Паспалітая. У сапраўднасці філаматы ніколі не забываліся, што яны – “літвіны”, дзеці “Літвы”, гэта значыць Беларусі [8, с. 53].

Пісалі філаматы пераважна па – польску, але, як адзначае У Конан, “у польскай літаратуры і культуры выявілі духоўнае аблічча і культурную традыцыю беларускага народа” [4, с. 19].

Міцкевічаву школу беларуска – польскіх літаратараў аўтарытэтны даследчык У Конан вылучае як літвінскую плынь першага этапу беларускага літаратурнага і нацыянальна – адраджэнскага руху. Яе прадстаўнікі называлі свой край Літвой, народ – літвінамі, а яго мову – літвінскай, русінскай, а часам крывіцкай у адрозненні ад прадстаўнікоў другой літаратурна – адраджэнскай плыні на яе першым этапе (Я. Баршчэўскі, Р. Падбярэзскі), якія называлі свой край Беларуссю, а мову народа – беларускай [4, с. 19].

Самымі яркавымі зоркамі літвінскай плыні з’яўляюцца Ян Чачот і Адам Міцкевіч.

Сапраўды, Ян Чачот, які, як амаль усе філаматы, паходзіў з беларускай апалячанай шляхты, добра усведамляў, што ён літвін, а гэта значыць беларус. Як адзначае даследчык В. С. Болбас, “шматвяковыя традыцыі беларусаў, багатая вусна – паэтычная творчасць народа былі асновай выхавання будучага гуманіста – дэмакрата. Яны прадвызначылі галоўныя жыццёвыя імкненні Чачота” [4, с. 117].

Паэт быў сапраўдным сынам сваёй радзімы, які разумеў яе цяжкае становішча і з болей гаварыў пра гэта ў сваіх вершы «О ты край мой нешчаслівы! // Дзе ж твае ўсе абаронцы? // Ці ўжо ўбачыць твае нівы // Шматчаканай волі сонца?» [11, с. 33].

Нямала пакутаваў Ян Чачот за сваю адданую любоў да роднай Літвы, але ж яна была амаль што адзінай жыватворнай крыніцай, якая дапамагала раскрыццю яго таленту. І Я. Чачот выдатна разумеў гэта: «Толькі Айчына і Зося // Сёння мне ўцехай адзінай. // Сёння мне ўцехай адзінай // Жалю і смутку прычынай» [21, с. 38].

Што датычаца асобы Адама Міцкевіча, то аб тым, чым была для яго Літва, гісторыкі літаратуры будуць спрачацца яшчэ не адно стагоддзе. Нават у айчыннай літаратуразнаўчай навуцы паэт часта ўспрымаецца як выключна польскі аўтар. Але большасць навукоўцаў, у тым ліку А. Лойка, У. Мархель, В. Еўмянькоў, С. Мінкевіч і іншыя, сыходзяцца на тым, што Літва Міцкевіча – гэта Беларусь. Творчы падыход паэта да паказу радзімы даволі своеасаблівы, але характэрны для рамантызму наогул. Гэта адлюстраванне ў творах ідэальнага мінулага і недасканаланага сучаснага (дарэчы, гэта праявілася і ў творчасці Яна Чачота, асабліва ў яго “Спевах пра даўніх ліцвінаў”). Як і для астатніх філаматаў, Рэч Паспалітая для Міцкевіча, як адзначае В. І. Еўмянькоў, “мела нязменную асацыяцыю з Літвой – Беларусю” [7, с. 16].

Напрыклад, ліцвінізм Міцкевіча А. Лойка справядліва ўпісвае не пасрэдна ў гісторыю Беларусі, бо, на яго думку, “ліцвінізм – гістарычная фаза беларускасці ў Беларусі, мутацыя беларускасці пад уплывам апалячвання, ступень развіцця беларускасці ў яе спецыфічнай незвычайнасці” [16, с. 83].

Менавіта родная зямля з яе непаўторнай прыродай, народнымі абрадамі, паданнямі, легендамі фарміруе паэта. Як адзначае К. Цвірка, “звярнуўшыся да невычэрпных крыніц беларускай народнай творчасці, вялікі паэт высока ўзняў яе на шчыт славы, паказаў яе чароўнае характэрнае перад усім светам... Прыклад высэркага стаўлення Адама Міцкевіча да духоўнага скарбу беларускага народа быў магутным штуршком для развіцця новай беларускай літаратуры: па сутнасці, зварот да фальклору быў пачаткам яе адраджэння” [18, с. 256].

Праз усё жыццё і творчасць паэт пранёс любоў да роднага краю, любой сэрцу Наваградчыны. Эміграцыя ўзмацніла, абвастрыла духоўную сувязь Міцкевіча з радзімай. Так, напрыклад, у цыкле крымскіх санетаў паэт апявае веліч і прыгажосць крымскай прыроды, а сумуе па страчанай радзіме. Як заўважае У. Мархель, “экзатычныя і ярка – святочныя фарбы Крыма абва-

страюць пачуццё настальгіі Міцкевіча і абумоўліваюць яго эмацыйную апе-
ляццю да роднага краю : «Літва! Твае лясы больш вабяць галасамі, // Чым
салаўі Байдар, Сальгірыі дзяўчыны, // Там всеялейшы я хадзіў дрыгвой ай-
чыны, // Чым тут цытрынавымі райскімі садамі» [15, с. 12].

Адам Міцкевіч адкрывае для сябе Еўропу, але веліч і бляск убачанага
не праганяюць тугі па радзіме: «На небе замглёным шукаю палярную зор-
ку // Шукаю Літву маю...» [20, с. 436].

Найбольш вядомым творам А. Міцкевіча стала паэма “Пан Тадэ-
вуш”, прысвечаная радзіме, туга па якой у паэта была настолькі моц-
най, што амаль штоноч ён бачыў яе ў сне. Вось што піша А. Міцкевіч
у лісце да Адынца: “Вярнуўся цяпер да вялікай паэмы, якая насення
мае любімае дзіцё, і, калі пішу яе, здаецца, што знаходжуся ў Літве”.
У другім лісце паэт прызнаецца аб працы над паэмай: “жыву тады ў
Літве, у лясах, корчмах, з шляхтай, жыдамі. Калі б не паэма, уцёк бы з
Парыжа” [20, с. 438–439].

Так, адзінай думкай, адзінай крыніцай натхнення для А. Міцкевіча
да скону жыцця была родная Літва. Пра гэта сведчыць і наступнае
чатырохрадкоўе, якое па праву лічыцца гімнам роднаму краю: «Літва! Мая
Айчына! Ты – нібы здароўе:// Цябе той цэніць, хто ўжо страціў. Зноў і зноў
я // Табою мрою, зноў ты ў снах перад вачыма. // Вярнуць цябе хачу я ў
слове хоць, Радзіма» [20, с. 437].

Адам Міцкевіч сваімі творамі з матывамі памкнёнасці ў родны край
паўплываў на творчасць Уладзіслава Сыракомлі, выхадца з дробнай
беларускай шляхты, апалчанай на працягу XVII і XVIII стагоддзяў.
Літву ён разумеў як гістарычнае паняцце, як землі былога Вялікага
княства Літоўскага, заўсёды называў сябе літвінам і падкрэсліваў, што
і яго “*прапрадзед*” быў “*шчырым літвінам*”. Як адзначае К. Цвірка,
“Літва Сыракомлі – гэта перш за ўсё беларускае Палессе з вёскай
Смольгаў, дзе нарадзіўся паэт, і Яськавічамі, дзе прайшло яго мален-
ства, гэта Капыльшчына, Нясвіжчына, Стаўбцоўшчына, дзе прайшла
асноўная частка жыцця паэта, гэта, нарэшце, “падвіленскія” мясціны”
[19, с. 72].

“Літоўскім лірнікам”, “літоўскім паэтам”, “песняром Літвы” называлі
Сыракомлю ў польскім, рускім і замежным друку пры яго жыцці і доўгі час
пасля смерці. У Сыракомлю называлі “песняром Літвы”. У гэтым неадна-
разова прызнаваўся і сам паэт: «Пра адно я толькі спяваю, хоць на розныя
ноты: // Хай жыве наша Літва! Хай жывуць літвіны!» [20, с. 213].

Даследчык беларускай літаратуры XIX стагоддзя А. Мальдзіс на-
звае патрыятызм У. Сыракомлі страсным. Паэт заўсёды знаходзіў сваю

затоеную прыгажосць у наднёманскіх краявідах, якія бліжэй яго сэрцу, чым праслаўленыя краявіды Францыі, Італіі, Швейцарыі. Як зазначае У. Мархель, “уяўная для Сыракомлі чужына – гэта, па сутнасці, асвоеная Міцкевічам прастора, прывабнасць якой не засланіла сабою вобраз далёкай бацькаўшчыны, а хутчэй наадварот – уяскравіла яго, абвастрыўшы боль страты роднага ўлоння і ўзмацніўшы тугу па наваградскіх мясцінах... у Сыракомлі ж параўнанне выведзена на ўзровень супрацьпастаўлення радзімы з чужынаю, у якім іншаземныя фарбы падаюцца як фон для вылучэння стрымана – сціплых фарбаў айчыны” [12, с. 99–100].

У. Сыракомля называў Літву святым краем, бо за шэранню, пустэчай і панураццю здольны ўбачыць сапраўдныя вартасці роднай зямлі, багачці якой ідуць на карысць толькі іншым краінам, што ўспрымаецца паэтам вельмі балюча: «Глыбей жа заглянуць, у самую сутнасць – // Ты большага варты, краю мой смутны: // Брытанскі фрэгат, прыгажун акіяна, // З тваіх звонкіх соснаў, Літва, змайстраваны, // А сын тваіх вёсак гне спіну на полі, // Каб голад Еўропу не мучыў ніколі...» [16, с. 106].

Як для Я. Чачота і А. Міцкевіча, галоўнай крыніцай натхнення для У. Сыракомлі была Літва. Так у вершы “Што ўмею намаляваць” паэт сцвярджае, што калі бярэ ў рукі аловак, заўсёды ў яго атрымліваецца “альбо літоўская хатка, альбо касцельчык вясковы, альбо дворык літоўскі”. “Нічога іншага, – гаворыць паэт, – я не ўмею маляваць на паперы: толькі тое, што палюбіў усёй сваёй душой” [21, с. 213].

Беларускі фальклор выкарыстоўваў Сыракомля заўсёды з арыентацыяй на народную свядомасць. Як заўважае У. Мархель, “Уся яго творчасць, звязаная з Беларуссю праз тэматыку і фальклор, стаіць на пераломе: яна як быццам назапашвае энергію для канчатковага моўнага “адраджэння” ў будучым, г. зн. у літаратурнай працы беларускіх пісьменнікаў канца XIX – пачатку XX ст.” [9, с. 110 – 111].

Творчасць У. Сыракомлі ў сваю чаргу моцна паўплывала на творчасць Янкі Лучыны, які лічыў паэзію У. Сыракомлі сваім духоўна-эстэтычным арыенцірам. Як сцвярджае У. Конан, “пра гэта сведчыць стылістыка і танальнасць лірычных твораў аўтара “Вязынкі” і яго пераклады на беларускую мову польскіх вершаў У. Сыракомлі”. Акрамя таго, У. Конан адзначае, што Я. Лучына вырастаў як беларускі паэт на творчасці менавіта У. Сыракомлі і наогул на традыцыі беларускай літаратуры, якая склалася да Ф. Багушэвіча [9, с. 20].

Як і ў вышэй упамянутага Багушэвіча, пануючымі ў творчасці Лучыны становяцца нацыянальна – патрыятычныя матывы, трывога за лёс радзімы і яе абяздоленнага народа. Па той прычыне, што паэт імкнуўся да паглы-

бленай лірызацыі верша, да напаўнення яго новым зместам, яго патрыятычная праблематыка, па выснове М. М. Грынчыка, “набывае рысы ўсё больш па – мастацку завершаныя, драматычна напружаныя, эмацыянальна засяроджаныя і разнастайныя. Роздумы аб шчасці і свабодзе роднага краю звязваюцца паэтам з глыбокімі ўнутранымі адчуваннямі простага чалавека, яго духоўнай сілай і прыгажосцю” [2, 118]. Але ж нягледзячы на тое, што родная зямля знаходзіцца ў жахлівым становішчы, паэт ніколі не прамяняе яе на чужыя краіны. Так, напрыклад, убачыўшы Каўказ, яго прыгажосць, пекнасць прыроды, аўтар гаворыць: « Ды за іх – хоць і шаную // Цуды ўсе, красу чужую // Не аддам усё ж душу я!» [2, с. 100].

Як і папярэднія пісьменнікі, Я. Лучына называе сваёй радзімай Літву. Яму невыносна думка аб тым, што ён павінен пакінуць яе, але ж сэрца яго заўсёды заставалася з родным краем і будзе аддана яму назаўжды. Пра гэта паэт гаворыць у вершы “Развітанне”: «Малю ў цябе, мой Божа, ласкі я на тое // Калі на скон жыцця мая ачахне сіла, // Калі застыне сэрца, што Літву любіла, // Няхай мяне цвінтар у вёсцы той прыхіліць, // Дзе кожны ўзгорак кажа: “Ці ты помніш хвілі, // Як з стрэльбаю за плячыма, малады, вясёлы, // Ты абягаў ахвотна з дзесяць міль наўкола» [18, с. 127].

Нашу краіну Бацька Беларускага Адраджэння, Ф. Багушэвіч, называў Беларуссю, а не Літвой. Вось што гаворыць паэт у прадмове да зборніка “Дудка беларуская”: “Спрадвеку, як наша зямелька з Літвой злучылася, як і з Польшчай з’ядналася дабравольна, дык усё яе “Беларусіяй” звалі і недарма ж гэта! Не вялікая, не малая, не чырвоная, не чорная яна была, а белая, чыстая: нікога не біла, не падбівала, толькі баранілася” [18, с. 5].

Акрамя таго, Ф. Багушэвіч адзначае спецыфічнае месца Беларусі ў складзе Вялікага княства Літоўскага, акрэслівае яе межы канца XIX стагоддзя: “Можа, хто спытае: дзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, дзе наша мова жывець: яна ад Вільна да Мазыра, ад Віцебска за малым не да Чарнігава, дзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...” [13, с. 159].

Павышаная ўвага на слове “беларускі” акцэнтуюцца ўжо ў саміх назвах зборнікаў паэта – “Дудка беларуская” і “Смык беларускі”. У творах, якія ўвайшлі ў гэтыя два зборнікі, назовамі Беларусія і біларускі пісьменнік не карыстаецца. Гэта невыпадкова, бо вельмі ж настойліва, як лічыць В. Ляшук, Ф. Багушэвіч даводзіў сваім чытачам у прадмовах, што іх радзіма – Беларусь, а мова іх – беларуская. Яго героі, як, напрыклад, селянін з верша “Хрэсьбіны Мацюка”, выразна ўсведамляюць сваю самастойнасць, адрознасць ад прадстаўнікоў іншых этнасаў, але назову не ведаюць і называюць сябе тутэйшымі: «Тутэйшы, – кажу я, – свой чалавек: // Сын бацькі свайго, а бацька дзяцей, // Тут і радзіўся, тут жыву век» [7, с. 5–6].

Беларускі селянін у творах Багушэвіча паказаны чалавекам, які моцна знітаваны з радзімай, адданы ёй. Родная зямля, родны край, родны кут – падтрымка і апора для героя пад час жыццёвых выпрабаванняў. Падтрымкай і апорай яна была і для самога паэта.

Адзінай маральнай апорай паэта ў цяжкія гады з’яўляўся народ. Багушэвіч не толькі выступае ў яго абарону ў судзе, але і вывучае яго жыццё, мову і звычаі. У сваёй творчай дзейнасці паэт даволі свабодна адносіўся да фальклорных крыніц, традыцыйных тэмы і матывы ён узбагачаў рэалістычнымі элементамі, але ўся сістэма мастацкіх вобразаў у яго цесна звязана з народным светаўспрыманнем. Як адзначае М. Грынчык, “рэалістычнае выкарыстанне фальклорных асноў, падпарадкаванне іх задачы найбольш глыбокага выяўлення народных дум і чаканняў, умённае захаванне нацыянальнага каларыту верша не толькі па форме, але і па зместу – каштоўная рыса мастацкага фалькларызму Ф. Багушэвіча” [5, с. 110].

У складаны час жыў паэт, Беларусь тады імянавалася Паўночна – Заходнім краем Расійскай імперыі. Багушэвіч пачаў карыстацца гістарычным назовам – Літва. Так у карыспандэнцыі за 1885 год чытаем: “Як вядома з падання і расказаў старых людзей, адвечныя Літоўскія пушчы на значных абшарах у 1817–1825 г. г. знішчаліся пераважна з той мэтай, каб пашырыць зямельныя ўгоддзі”. Найменне Беларусі як Літвы праслежваецца ва ўсёй карэспандэнцыі Ф. Багушэвіча і ў польскім часопісе “Край” [19, с. 6].

Такім чынам, усе названыя вышэй творчыя асобы стаялі ля вытокаў новай шматмоўнай літаратуры Беларусі. Свае творы яны прызначалі роднаму краю, роднай старонцы, якая была адзінай, галоўнай, крыніцай іх творчага натхнення. Радзіма ў іх была адна – Беларусь. Складанасць жа ў вызначэнні гэтых аўтарамі назоваў сваёй бацькаўшчыны тлумачылася тым, што, як адзначае А. Лойка, “сама гісторыя збытала паняцці і словы, сэнс і значэнні” [5, с. 79].

Акрамя таго, шматлікія пісьменнікі даволі неакрэслена ўяўлялі сваю нацыянальную прыналежнасць. Усё гэта з’яўляецца вынікам не толькі спрэчнасці і забытанасці беларускага пытання, але і вынікам уплыву супярэчлівага стагоддзя, сынамі якога яны былі.

Літаратура

1. Болбас, В. С. Цнот і навукі прыхільнік : [Да 200 – годдзя з дня нараджэння Яна Чачога] / В. С. Болбас // Адукацыя і выхаванне. – 1996. – № 7. – С. 116–122.
2. Грынчык, М. М. Фальклорныя традыцыі ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі / М. М. Грынчык. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 296 с.
3. Еўмянькоў, В. І. Адам Міцкевіч і духоўна – эстэтычныя пошукі ў літаратуры Беларусі XIX ст. / В. Еўмянькоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 164 с.

4. Конан, У. Міф і біблейскія матывы ў творчасці Я. Лучыны / У. Конан // Роднае слова. – 2001. – № 8. – С. 19–23.

5. Лойка, А. А. Міцкевіч і Беларусь / А. Лойка // Рознакутны трохвугольнік, або ад Палямона да М. Танка / А. Лойка. – Мінск : БДУ, 2003. – С. 81–87.

6. Лучына, Я. Творы : вершы, нарысы, пераклады, лісты / Я. Лучына ; уклад., прадм. і камент. У. Мархеля. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1988. – 214 с.

7. Ляшук, В. Да пытання аб назовах і саманазовах Беларусі і беларусаў у творчасці Ф. Багушэвіча / В. Ляшук // Роднае слова. – 2001. – № 1. – С. 5–6.

8. Мальдзіс, А. Творчае пабрацімства (беларуска-польскі літаратурны ўзаемасувязі ў XIX ст.) / А. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 158 с.

9. Мархель, У. І. Творчасць У. Сыракомлі / У. І. Мархель. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 238 с.

10. Мархель, У. І. Прадвесце: беларуска-польскае ўзаемадзеянне ў першай палове XIX ст. / У. І. Мархель. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 111 с.

11. Мархель, У. І. Сумежжа лучнасці і разрыву з радзімай: лёс і спадчына А. Міцкевіча / У. І. Мархель // Роднае слова. – 1998. – № 11. – С. 5–15.

12. Мархель, У. І. “Ты як здароўе...”: Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры / У. І. Мархель. – Мінск : Беларуская навука, 1998. – 125 с.

13. Марціновіч, А. Адвакат простага люду: Да 160-годдзя з дня нараджэння Ф. Багушэвіча / А. Марціновіч // Беларуская думка. – 2000. – № 3. – С. 158–159.

14. Міцкевіч, А. Гражына : вершы і паэмы / пер. з польск. ; А. Міцкевіч ; уклад І. Дабрыян. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. – 254 с.

15. Праневіч, Г. М. Старая Літва ў духоўных пошуках А. Міцкевіча / Г. М. Праневіч // Вечныя праблемы і вобразы ў творчасці А. Міцкевіча. – Брэст, 1998. – С. 24–31.

16. Сыракомля, У. Добрыя весті : паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля ; уклад. і камент. У. Мархеля, К. Цвіркі ; прадм. К. Цвіркі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. – 526 с.

17. Тварановіч, Г. П. Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст (адзіства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей) / Г. П. Тварановіч. – Мінск : Беларуская навука, 1996. – 275 с.

18. Федарцова, Т. М. Сакралізацыя радзімы ў творчасці А. Міцкевіча і літаратуры другой паловы XIX ст. / Т. М. Федарцова // Вечныя праблемы і вобразы ў творчасці А. Міцкевіча. – Брэст, 1998. – С. 167–171.

19. Цвірка, К. Дарога ў сто год: вандроўка па сцежках У. Сыракомлі / К. Цвірка // Камяні тых сядзібаў: шляхі паэтаў XIX ст. / К. Цвірка. – Мінск, 2004. – С. 163–232.

20. Чаропка, В. Пясянр Літвы: А. Міцкевіч / В. Чаропка // Лёсы ў гісторыі / В. Чаропка. – Мінск, 2005. – С. 425–441.

21. Чачот, Я. Свіцязь : выбраныя творы / Я. Чачот ; склад. Я. Саламевіч ; прадм., пер. з польск. мовы і камент. К. Цвіркі. – Мінск : БелЭн, 1999. – 320 с.